

Van Heidekartelblad tot Dennenorchis

DE FLORA VAN DE BRUNSSUMMERHEIDE

Menno van Zijen, Natuurmonumenten, Postbus 9955, 1243 ZS, 's Graveland, e-mail: m.vanzijen@natuurmonumenten.nl

Robert Ketelaar, Natuurmonumenten, Heuvenseweg 5, 6991 JE Rheden, e-mail: r.ketelaar@natuurmonumenten.nl

De Brunssummerheide is een eiland van voedselarme natuur in een zee van löss en leem in Zuid-Limburg. De zilverzanden die hier worden gevonden behoren tot de armste ondergrond die in Nederland te vinden is. Deze zeer oude tertiaire afzettingen zijn gevoelig voor erosie, waardoor in de loop van de tijd een zeer geaccidenteerd landschap is ontstaan. Hoge, droge heidevelden worden afgewisseld met kletsnatte beekdal en een kwelhoogveen als bron van de Roode Beek. Het intensieve, maar kleinschalige gebruik door de mens, onder andere begrazen, kappen, plaggen en maaien heeft geleid tot een diverse levensgemeenschap. In de afgelopen halve eeuw heeft de slechte milieukwaliteit weer voor een achteruitgang gezorgd. In de voorbije 100 jaar hebben veel botanici het gebied bezocht en zijn enkele samenvattende publicaties over de flora van de Brunssummerheide verschenen (zie onder anderen REIJNDERS, 1963; DIRKSE, 1997). In 2007 is het gebied door Natuurmonumenten nog eens uitgebreid gekarteerd op de bijzondere flora. In dit artikel wordt een overzicht gegeven van de actuele betekenis van de Brunssummerheide voor hogere planten en wordt ook teruggeblikt op een deel van de botanische weelde die inmiddels verdwenen is.

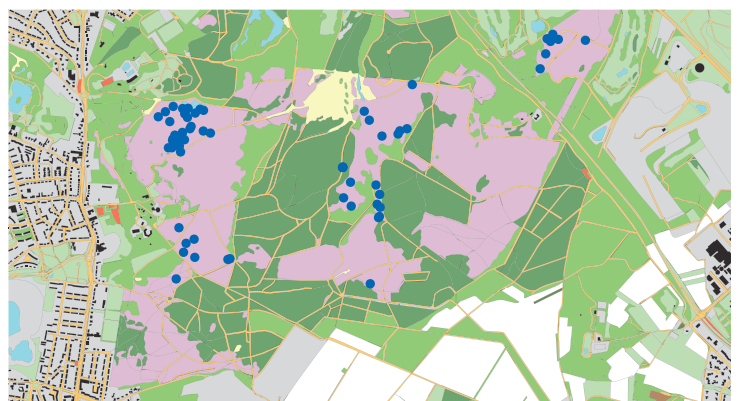
KARTERING 2007

In 2007 heeft Natuurmonumenten een gebiedsdekkende kartering van de bijzondere flora van de Brunssummerheide uitgevoerd. Dit is gebeurd in het kader van het reguliere monitoringsprogramma. Het doel was om basisgegevens te verzamelen voor een interne evaluatie van het beheer en ten behoeve van de verantwoording in het kader van de subsidieregeling Natuurbeheer. Hiertoe is met een flinke groep medewerkers in augustus het hele gebied geïnventariseerd op Rode lijst- en aandachtsoorten. Voor een aantal voor-

jaarssoorten was met enkele personen in mei al een ronde gemaakt. Van iedere groeiplaats werd het zwaartepunt als punt op kaart ingetekend. Als een groeiplaats groter was dan één hectare zijn er meerdere punten ingetekend. Per punt is het aantal geschat volgens de FLORON aantal schaal (A=1 exemplaar, B=2-5 exemplaren, C=6-25 exemplaren, D=26-50 exemplaren, E=51-500 exemplaren, F=501-5.000 exemplaren en G=>5.000 exemplaren). Hiermee wordt een goed ruimtelijk beeld van de verspreiding en de aantallen van de gekarteerde soorten verkregen [figuur 1]. De open delen van de Brunssummerheide (voornamelijk heide, stuifzand, hoogveen en graslanden) zijn systematisch doorzocht, in de bossen zijn alleen de bekende groeiplekken met bijzondere soorten bezocht. De inventarisatie heeft zich beperkt tot het deel van de Brunssummerheide dat bij Natuurmonumenten in beheer is.

HOE RIJK IS DE FLORA NOG?

In de afgelopen eeuw zijn van de Brunssummerheide 54 soorten hogere planten van de huidige Rode lijst (VAN DER MEIJDEN *et al.*, 2000; door de Minister vastgesteld in 2004) bekend [tabel 1]. Hiervan zijn 36 soorten in 2007 opnieuw gevonden. Een aantal van de verdwenen soorten groeiden op plekken waar in het verleden mijnsliks is gedumpt. Deze groeiplaatsen zijn relatief vochtig en kalkrijk en hierop heeft zich een soortenrijke vegetatie gevestigd waar nu nog Moeraswespenorchis (*Epipactis palustris*) groeit. Veel andere bijzondere soorten als Rond wintergroen (*Pyrola rotundiflora*), Welriekende nachtochis (*Platanthera bifolia*) en Parnassia (*Parnassia palustris*) zijn inmiddels weer verdwenen. Verder valt op dat de lijst van verdwenen soorten wordt gedomineerd door planten van nattere en vaak basenrijke omstandigheden: Vetblad (*Pinguicula vulgaris*), Grondster (*Illecebrum verticillatum*), Moeraswolfsmelk (*Euphorbia palustris*), Zaagblad (*Serratula tinctoria*) en soorten van (hei)schrle graslanden en gradiënten zoals Voorjaarszegge (*Carex caryophylla*), Driedistel (*Carlina vulgaris*), Betonie (*Stachys officinalis*) en Rapunzelklokje (*Campanula rapunculosa*). Deze sterke ontmanteling van de biologische di-

FIGUUR 1

Verspreiding van Tormentil (*Potentilla erecta*) in 2007 op de Brunssummerheide.

Nederlandse naam	Wetenschappelijke naam	
VERDWENEN SOORTEN		
		Laatste jaar van waarnemen
Grondster	<i>Illicebrum verticillatum</i>	1930
Kleine wolfsklauw	<i>Lycopodium tristachyum</i>	1930
Zaagblad	<i>Serratula tinctoria</i>	1930
Absintalsem	<i>Artemisia absinthium</i>	1972
Voorjaarszegge	<i>Carex caryophyllea</i>	1972
Heelkruid	<i>Sanicula europaea</i>	1972
Eironde leeuwenbek	<i>Kickxia spuria</i>	1973
Stofzaad	<i>Monotropa hypopitys</i>	1980
Parnassia	<i>Parnassia palustris</i>	1980
Vetblad	<i>Pinguicula vulgaris</i>	1980
Betonie	<i>Stachys officinalis</i>	1980
Moeraswolfsmelk	<i>Euphorbia palustris</i>	1984
Rapunzelklokje	<i>Campanula rapunculus</i>	1996
Dichte bermzegge	<i>Carex muricata</i>	1996
Driedistel	<i>Carlina vulgaris</i>	1996
Welriekende nachtorchis	<i>Platanthera bifolia</i>	1996
Klein wintergroen	<i>Pyrola minor</i>	1996
Rond wintergroen	<i>Pyrola rotundifolia</i>	2003
RECENT NOG VASTGESTELDE SOORTEN		Aantal vindplaatsen in 2007
Gewone agrimonie	<i>Agrimonia eupatoria</i>	2
Lavendelhei	<i>Andromeda polifolia</i>	3
Dubbelloof	<i>Blechnum spicant</i>	1
Dwergbloem	<i>Centunculus minima</i>	2
Klein warkruid	<i>Cuscuta epithymum</i>	1
Kleine zonnedaauw	<i>Drosera intermedia</i>	24
Ronde zonnedaauw	<i>Drosera rotundifolia</i>	38
Moerasbasterdwederik	<i>Epilobium palustre</i>	1
Moeraswespenorchis	<i>Epipactus palustris</i>	1
Eenarig wollegras	<i>Eriophorum vaginatum</i>	1
Dwergviltkruid	<i>Filago minima</i>	16
Stekelbrem	<i>Genista anglica</i>	5
Kruipbrem	<i>Genista pilosa</i>	5
Klokjesgentiaan	<i>Gentiana pneumonanthe</i>	4
Dennenorchis	<i>Goodyera repens</i>	1
Grote keverorchis	<i>Listera ovata</i>	1
Grote wolfsklauw	<i>Lycopodium clavatum</i>	1
Moeraswolfsklauw	<i>Lycopodiella inundata</i>	27
Dennenwolfsklauw	<i>Huperzia selago</i>	1
Witte munt	<i>Mentha suaveolens</i>	1
Borstelgras	<i>Nardus stricta</i>	26
Beenbreek	<i>Narthecium ossifragum</i>	9
Kleine veenbes	<i>Vaccinium oxycoccus</i>	10
Heidekartelblad	<i>Pedicularis sylvatica</i>	6
Liggende vleugeltjesbloem	<i>Polygala serpyllifolia</i>	11
Gewone vleugeltjesbloem	<i>Polygala vulgaris</i>	23
Aardbeiganzerik	<i>Potentilla sterilis</i>	1
Witte snavelbies	<i>Rhynchospora alba</i>	21
Bruine snavelbies	<i>Rhynchospora fusca</i>	4
Veenbies	<i>Trichophorum cespitosum</i> ssp. <i>germanicum</i>	4
Overblijvende hardbloem	<i>Scleranthus perennis</i>	1
Klein blaasjeskruid	<i>Utricularia minor</i>	6
Gevekt hertshooi	<i>Hypericum maculatum</i>	1
Gevekte orchis	<i>Dactylorhiza maculata</i>	3
Jeneverbes	<i>Juniperus communis</i>	1

TABEL 1

Overzicht van alle hogere planten van de Rode lijst (2004) die in de periode 1900-2009 op de Brunsummerheide zijn aangetroffen. Opgaven uit 1996 en 1997 van Verfbrem (*Genista tinctoria*), Borstelkrans (*Clinopodium vulgare*), Tripmadam (*Sedum rupestre*) en Echte guldenroede (*Solidago virgaurea*) zijn als twijfelachtig beschouwd en niet opgenomen.

versiteit van de Brunsummerheide heeft ongetwijfeld te maken met verzuring, vermessing en ontginning, maar wellicht dat het dichtgroeien van bijzondere groeiplaatsen als gevolg van een niet afdoend beheer ook een bijdrage heeft geleverd.

Soorten van heide en hoogveen lijken redelijk goed te hebben standgehouden op de Brunsummerheide, zij het dat de bijzondere gradiënten naar iets voedselrijkere milieus wel teloor zijn gegaan. In de volgende alinea's zal verder worden uitgeweid over de kwaliteiten die de Brunsummerheide nog heeft.

DRUGE HEIDE

Heide en bos maken samen het belangrijkste deel van de Brunsummerheide uit. De heide ligt als een ring van wisselende breedte rondom een centrale boskern. Hier is de droge heide op enkele plekken na niet vergrast met Bochtige smelee (*Deschampsia flexuosa*) zoals op veel plekken op de pleistocene zandgronden wel gebeurd is. Ook is op de Brunsummerheide in de afgelopen jaren in tegenstelling tot veel andere droge heidevelden nauwelijks geplagd. Al enkele tientallen jaren vindt begrazing met een schaapskudde plaats [figuur 2]. Er is een gradiënt van vrij intensieve begrazing in het westelijk deel (waar de schaapskooi staat) naar minder intensieve begrazing in het oosten. Hierdoor is de heide in het westen korter en uniformer van structuur dan in het oosten. Opvallend is wel dat het aantal bijzondere soorten per hectare in het westen beduidend groter is dan in het oosten [figuur 3]. Het ligt voor de hand te concluderen dat veel karakteristieke soorten hogere planten positief reageren op deze schapenbegrazing.

Op veel plaatsen langs de bosranden vond opslag van Grove den (*Pinus sylvestris*), Ruwe berk (*Betula pendula*) en Zomereik (*Quercus robur*) plaats. Omdat hierdoor het oorspronkelijk areaal heide sterk geslonken was, is in de periode 2005-2007 deze opslag grotendeels verwijderd. De droge heide vertoont relatief weinig structuurvariatie. Ze bestaat vooral uit een gesloten, uniforme dwergstruikenvegetatie met weinig zandige plekken. Ook de aantallen rendiermossen (*Cladina* spec.)

FIGUUR 2

Begrazing door schapen van de droge heide heeft een positieve invloed op de soortdiversiteit bij planten (foto: R. Ketelaar).

en bekermossen (*Cladonia spec.*) zijn laag. De meeste variatie is te vinden langs de paden en op plekken met erosie op de hellingen. Hier liggen open zandige stroken, waar een aantal soorten groeit die verder niet of nauwelijks in de heide aanwezig zijn zoals Tandjesgras (*Danthonia decumbens*), Borstelgras (*Nardus stricta*), Buntgras (*Corynephorus canescens*), Dwergviltkruid (*Filago minima*), Zandblauwtje (*Jasione montana*), Gewoon biggenkruid (*Hypochaeris radicata*), Overblijvende hardbloem (*Scleranthus perennis*) en Schapengras (*Festuca ovina*). Verspreid maar schaars staan Liggende vleugeltjesbloem (*Polygala serpyllifolia*), Kruiptrem (*Genista pilosa*) en Stekelbrem (*Genista anglica*) in de heide en markeren hier overgangsvegetaties van vochtige heide naar heischraal grasland. Klein warkruid (*Cuscuta epithymum*) is schaars: er is één groeiplaats op een afgebrand stuk heide. Alleen hier is de jonge Struikheide te vinden die deze parasiet preferiert.

NATTE HEIDE, HOOGVEEN EN VENNEN

In de droge heide liggen op een aantal plaatsen vochtige tot natte laagten. De beroemdste zijn het bronnengebied van de Roode Beek met een uniek stuk hoogveen en de Schrieversvennen. Daarnaast zijn ook aan de voet van de Brandenberg bijzondere natte heideslenken aanwezig [figuur 4 en 5].

Flinke stukken van de natte heide zijn vergrast met Pijpenstrootje (*Molinia caerulea*). Hier zijn met gerichte beheermaatregelen (drukbe grazing met schapen en lokaal plaggen) successen geboekt in het herstel van vochtige (heide)vegetaties. Zo treedt op enkele plekken weer verjonging van Klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*) op. Nog meer dan de droge heide hebben de vochtige stukken te lijden gehad van de opslag van bomen, met name berken (*Betula spec.*). Ook op deze plekken is in de afgelopen tijd veel van de opslag verwijderd en wordt met drukbe grazing het opnieuw uitlopen van de berken voorkomen.

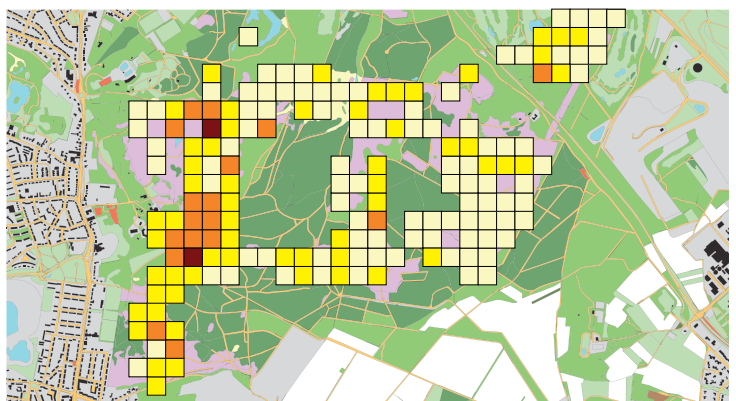
Het hoogveen in het bronnengebied bestaat op de natste plekken met een stabiele waterstand uit een goed ontwikkeld bulten- en slenkenstelsel. Het gebied is rijk aan veenmossen (OP DEN KAMP, 2009). Op de hoogveenbulten groeien onder meer Kleine veenbes (*Oxycoccus palustris*), Lavendelheide (*Andromeda polifolia*), Gewone dophei (*Erica*

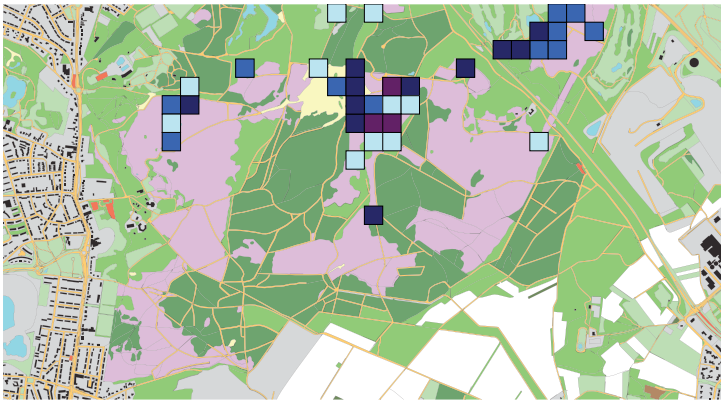
tetralix), Ronde zonnedaauw (*Drosera rotundifolia*) en lokaal Eenarig wollegras (*Eriophorum vaginatum*). In de slenken zijn Witte snavelbies (*Rhynchospora alba*) [figuur 6] en Veenpluis (*Eriophorum angustifolium*) dominant. Grote groeiplaatsen van Beenbreek (*Narthecium ossifragum*) [figuur 7] markeren de overgangen van hoogveen naar natte heiden. Op drie plekken zijn exemplaren van Gevlekte orchis (*Dactylorhiza maculata*) te vinden en op een vochtige, open zandige strook langs het hoogveen is in 2004 Dennenwolfsklauw (*Huperzia selago*) gevonden (OP DEN KAMP, 2007). Dankzij het voorkomen van al deze soorten is het bronnengebied één van de belangrijkste hellinghoogvenen van Nederland.

In de centrale slenk van de Schrieversvennen ligt een aantal min of meer permanent waterhoudende laagten, de zogenaamde Schrieversheidevennen. Water van de voormalige vuilstort ter hoogte van het bezoekerscentrum waterde op deze slenk af. De vennen zijn rond 2001 opgeschoond en zo goed mogelijk afgekoppeld van het voedselrijke water (DE MARS, et al., 2002). Blauwe zegge (*Carex panicea*), Geelgroene zegge (*Carex oederi* subsp. *oedocarpa*), Echt duizendguldenkruid (*Centaurium erythraea*), Moerasbasterwederik (*Epilobium palustre*), Ronde zonnedaauw en Kleine zonnedaauw (*Drosera intermedia*) hebben van deze maatregelen geprofiteerd. Momenteel bevindt zich hier ook de belangrijkste groeiplaats op de Brunsummerheide van Gewone vleugeltjesbloem (*Polygala vulgaris*) en Liggende vleugeltjesbloem. In het meest stroomafwaarts gelegen ven heeft zich een veld Snavelzegge (*Carex rostrata*) ontwikkeld. Deze zeggenveldjes zijn voor in het water levende macrofauna van belang omdat ze een beschermende structuur bieden. Hoewel de bijzondere soorten van voedselarme vennen ontbreken, is dit toch een soortenrijk deel van de Brunsummerheide met een eigen karakter.

FIGUUR 3

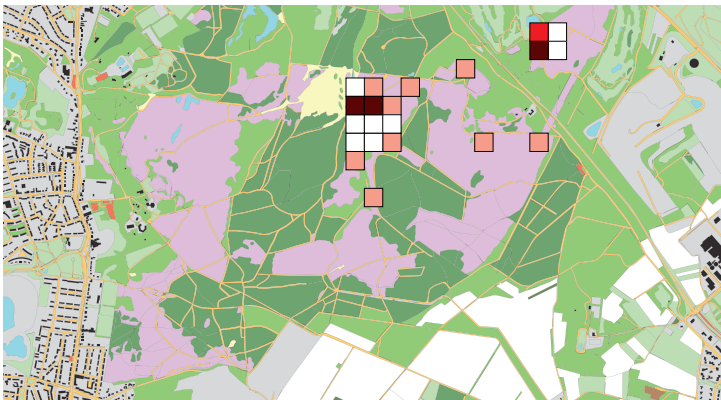
Soortdiversiteit van karakteristieke planten van droge heide op de Brunsummerheide in 2007. Licht geel: 1 soort/ha; geel: 2-3; oranje: 4-5; donker rood: 6-8 soorten/ha. Soorten: Stekelbrem (*Genista anglica*), Kruiptrem (*Genista pilosa*), Klein warkruid (*Cuscuta epithymum*), Liggende vleugeltjesbloem (*Polygala serpyllifolia*), Gewone vleugeltjesbloem (*Polygala vulgaris*), Tandjesgras (*Danthonia decumbens*), Borstelgras (*Nardus stricta*), Buntgras (*Corynephorus canescens*) en Dwergviltkruid (*Filago minima*).

FIGUUR 4

Soortdiversiteit van karakteristieke planten van natte heide op de Brunssummerheide in 2007. Licht blauw: 1 soort/ha; blauw: 2-3; donkerste blauw: 4-5; paars: 6-7 soorten/ha. Soorten: Ronde zonnedaauw (*Drosera rotundifolia*), Kleine zonnedaauw (*Drosera intermedia*), Geelgroene zegge (*Carex oederi* subsp. *oedocarpa*), Klokjesgentiaan (*Gentiana pneumonanthe*), Heidekartelblad (*Pedicularis sylvatica*), Bruine snavelbies (*Rhynchospora fusca*), Witte snavelbies (*Rhynchospora alba*), Gevlekte orchis (*Dactylorhiza maculata*), Moeraswolfsklauw (*Lycopodiella inundata*), Dennenwolfsklauw (*Huperzia selago*), Veenbies (*Trichophorum cespitosum* subsp. *germanicum*) en Blauwe zegge (*Carex panicea*).

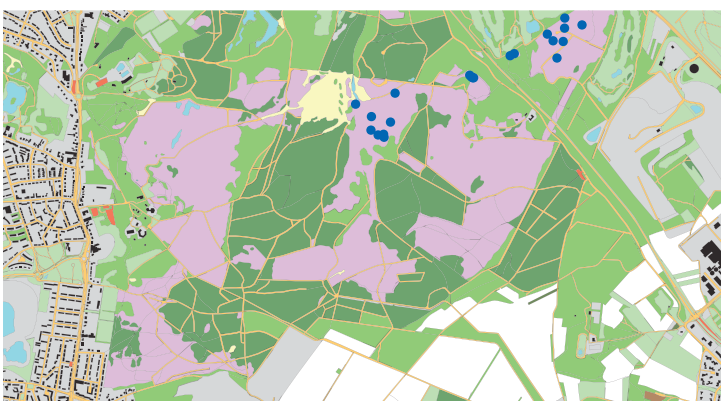
FIGUUR 5

Soortdiversiteit van karakteristieke planten van hoogveen op de Brunssummerheide in 2007. Wit: 1 soort/ha; licht rood: 2; rood: 3; donker rood: 4-5 soorten/ha. Soorten: Lavendelhei (*Andromeda polifolia*), Beenbreek (*Narthecium ossifragum*), Eenarig wollegras (*Eriophorum vaginatum*), Kleine veenbes (*Vaccinium oxycoccus*), Klein blaasjeskruid (*Utricularia minor*) en Veenpluis (*Eriophorum angustifolium*).

Verspreid in het gebied ligt een aantal vochtige slenken waar zich een kruidenrijke vochtige heide heeft ontwikkeld. Bijzonder is het voorkomen van duizenden exemplaren van Heidekartelblad (*Pedicularis sylvatica*). Daarnaast zijn Witte snavelbies en Bruine snavelbies (*Rhynchospora fusca*), Moeraswolfsklauw (*Lycopodiella inundata*), Kleine zonnedaauw, Ronde zonnedaauw en Veenbies (*Trichophorum cespitosum* subsp. *germanicum*) aanwezig, lokaal zelfs in grote aantallen. Een kenmerkend element van deze vochtige heideslenken is Tormentil (*Potentilla erecta*) [figuur 1], die op sommige plekken samen met Gewone dophei veel fourageermogelijkheden biedt voor bloembezoekende insecten.

BOSSEN

Het grootste deel van de bossen bestaat uit aanplant van Groveden. Dit zijn soortenarme bossen. Op één plek groeit Dennenorchis

(*Goodyera repens*). In het dal van de Roode Beek ligt een aantal natte beekbegeleidende bossen. Hier groeien soorten als Duizendknoopfonteinkruid (*Potamogeton polygonifolius*) en Moerasviooltje (*Viola palustris*). Verspreid in de bossen van de Brunssummerheide komen stukken loofbos voor. Het gaat zowel om recente opslag als om restanten van oudere stukjes bos en houtwallen. Het aantal waargenomen Rode lijstsoorten in de bossen is erg laag. Niettemin vond DIRKSE (1997) 30 soorten bramen in het gebied, een groep waar tijdens de inventarisatie van Natuurmonumenten geen aandacht aan werd besteed.

BIJZONDERE PLEKKEN

Op veel plekken in de Brunssummerheide zijn sporen van menselijke graafactiviteiten te vinden. De bruinkoolwinning in dagbouw in de eerste helft van de vorige eeuw heeft de meeste sporen nagelaten. Er zijn destijds bovendien grote hoeveelheden zand verplaatst die deels in het dal van de Roode Beek zijn neergelegd. Ook is hier en daar mijnsliks gedumpt, dat ook zijn positieve keerzijde heeft: op deze basenrijke bodem blijft water stagneren en hier profiteert onder andere Moeraswespenochis en Grote keverorchis (*Listera ovata*) van.

Het 'strand' langs de Roode Beek is een curieuze plek: als gevolg van de intensieve en in zekere zin landschapsverstorende recreatie wordt hier wel een bijzondere pioniergemeenschap in stand gehouden met Ronde en Kleine zonnedaauw en Moeraswolfsklauw.

FIGUUR 6

Verspreiding van Witte snavelbies (*Rhynchospora alba*) in 2007 op de Brunssummerheide.

FIGUUR 7

Beembreek (Nartecium ossifragum) is op de Brunsummerheide een opvallende en karakteristieke soort voor overgangen van hoogveenslenken naar kwelrijke natte heide (foto: R. Ketelaar).

FIGUUR 8

Het sterk geaccidenteerde heidelandschap van de Brunsummerheide (foto: R. Ketelaar).

CONCLUSIES

De Brunsummerheide is nog steeds één van de meest bijzondere heidegebieden in Nederland. Deels heeft dat te maken met de unieke bodemopbouw en morfologie [figuur 8], maar ook herbergt het gebied een nog redelijk goed ontwikkelde flora. Floristisch gezien zijn de vochtige en natte delen het meest bijzonder. Deze hebben in de afgelopen decennia hun bijzondere soorten grotendeels behouden. De aanwijzing van het gebied als Natura 2000-gebied onderstreept de internationale betekenis van het gebied. De soorten van meer heischrale milieus en schrale graslanden zijn helaas grotendeels uit het gebied verdwenen. Dit is meestal al voor 1970 gebeurd. Deels betreft

het vermoedelijk stukken die nu buiten het reservaat liggen en voor andere doeleinden in gebruik zijn genomen, deels komt het door verzuring. Nog langer geleden zijn bijzondere soorten van veentjes en natte schrale graslanden verdwenen, zie hiervoor de verhalen over “de ontluistering van de Brunsummerheide” (ARNOUD, 1976; HILGERS, 1976).

Het plaggen, begrazen en verwijderen van opslag en bomen heeft de laatste jaren bijgedragen aan het in stand houden van de resterende bijzondere flora. Vooral het vrijmaken en begrazen van de vochtige slenken en het creëren van open zandige plekje in de droge heide zijn van belang geweest en verdienen een vervolg in de komende jaren.

Summary

FLORA AND VEGETATION OF THE BRUNSSUMMERHEIDE

The Brunsummerheide heathland area is situated on extremely nutrient-poor sandy soils in a region dominated by richer loamy soils. This is the main cause of its regionally unique flora and vegetation, dominated by dry heath and forests with *Quercus robur* and *Pinus sylvestris*. A positive relation between grazing intensity and plant diversity is explained by small-scale variations induced by grazing. Although the dry heath vegetations are not very rich in plant species, they do feature some regionally important species like *Genista anglica*, *Genista pilosa* and *Filago minima*. Thirty species of bramble (*Rubus* sp.) have been found in the dry forests, but these have not recently been investigated. Of special importance are the moist heath and peat moor parts of the area. The latter features a well-developed groundwater-fed peat moor

that forms the source of the Roode Beek brook. It houses rare plant species like *Gentiana pneumonanthe*, *Rhynchospora alba*, *Dactylorhiza maculata*, *Oxycoccus palustris* and *Pedicularis sylvatica*. In the last century, waste from the mining industry was dumped in a few spots. Although this is an environmentally undesirable situation, it provides a rather moist and alkaline soil with rare species like *Epipactis palustris* and *Listera ovata*. The article concludes that the Brunsummerheide area still has a large number of regionally and internationally important vegetation types and plant species.

Literatuur

- ARNOUD, BR., 1976. De Brunsummerheide. Natuurhistorisch Maandblad 56 (7-8):106-108.
- BROEK, T.G.Y. VAN DEN & C.M.S. GIJLSEN, 2003. Brunsummerheide. Beheervisie 2003 t/m 2014 & maatregelenplan 2003 t/m 2008. Vereniging Natuurmonumenten, 's-Gravenland.
- DIRKSE, G.M., 1997. Vegetatiekartering van de

Schinveldse bossen en de Brunsummerheide in 1996. Instituut voor Bos- en Natuuronderzoek, rapport 261, Wageningen.

- HILGERS, J.H.M., 1976. De orchideeën van de Brunsummerheide. Natuurhistorisch Maandblad 56 (7-8):109-110.
- MARS, H. DE, M. BOUTE & R. GUBBELS, 2002. De Schrieversheidevennen, een uniek doorstroom systeem in de knel. Natuurhistorisch maandblad 91 (9):211-216.
- MEIJDEN, R. VAN DER, B. ODÉ, C.L.G. GROEN, F.J. WITTE & D. BAL, 2000. Bedreigde en kwetsbare vaatplanten in Nederland. Basisrapport met voorstel voor de Rode Lijst. Gorteria 26 (4):85-208.
- OP DEN KAMP, L., 2009. De veenmossen van de Brunsummerheide. Natuurhistorisch Maandblad 98 (12):272-277.
- OP DEN KAMP, O.P.J.H., 2007. Wolfsklauwen van de Brunsummerheide. Natuurhistorisch Maandblad 96 (1):1-5
- REUNDERS, T., 1963. Vegetatiekartering van het bos- en heidegebied Brunsummerheide en omgeving gelegen in de gem. Brunssum, Heerlen, Nieuwenhagen en Schinveld. RIVON, Leersum.